

arkivXet

information från arkiv gävleborg

årgång 33 nr 2/2024

Var Konsum Järbo Sveriges första snabbköp?

Läs mer på sida 6-7

Standaret från
Valsverksklubben i
Sandviken
Sida 10

TEMA: SANDVIKENS KOMMUN

Temanummer om Sandvikens kommun

Andra lördagen i november varje år firar vi Arkivens dag! I år är temat Arbete och Fritid och platsen är Sandviken. Höstnumret av Arkiv-Xet får samma tema, där vi lyfter fram olika exempel ur arkiv som har koppling till Sandvikens kommun. Många musikaliska minnen har hittat in i numret. Läs bland annat om vissångerskan Ida Fredrika Boman från Västanbyn, om när Sandviken hade en av landets flitigaste hornmusikkårer, och om när Sandvikens ungdomar bjöd upp till dans i ABF-kursen Dans, hållning och uppträdande. Och ett helt annat tema – fanns Sveriges första snabbköp i Järbo?

Vi önskar er trevlig läsning och välkomnar er till Arkivens dag 9 november i Sandvikens stadshus!

Hyttgatan i Sandviken. Foto: Ateljé J-Berg från 1957 och Arkiv Gävleborg från 2021.

Omslagsbild: Vykort och fotografi över huvudkontoret i Sandviken. Foto från 2021, vykort okänt. Layout Evelin Skoglund.

Jenny Wessman-Öström – Arkivchef med djupa rötter i Gävleborg

Sedan augusti har Arkiv Gävleborg ny arkivchef. Jenny Wessman-Öström har lång erfarenhet som chef, främst som bibliotekschef. Hon har ett stort engagemang för att arkiv från länets föreningar, företag och privatpersoner bevaras.

Hur känns det nu när du har jobbat någon månad?

- Jättebra! Det känns som att jag har hamnat på ett ställe där väldigt många av mina intressen och styrkor samsas på ett och samma ställe. Allt från att få jobba nära verksamheten, att vara operativ, till att få tänka strategiskt och att vara en del av att bevara Gävleborgs kulturarv. Det är mycket som samspelar på ett bra sätt. Och jag har jättetrevliga kollegor!

Hur skulle du beskriva dig som person?

- Jag är glad, öppen, nyfiken, engagerad. Ganska orädd skulle jag nog beskriva mig som. Och jag tycker om att jobba med folk, jag är intresserad av människor, deras liv och historier. Det är nog den aspekten av kulturarvet som jag knyter starkast an till: att jag gillar människor – både levande och döda!

Hur är din relation till Gävleborgs län?

- Den är väldigt bred. Hela min barndom och ungdom, hela min identitet, är väldigt invävd i Gävleborg. Jag är uppväxt i Ockelbo, min mamma är från Bergsjö, min pappa är från Gävle. Pappa jobbade hela min uppväxt i Sandviken, och han var aktiv i turismfrågor i länet. Jag har tillbringat barndomens somrar i sydligaste delen av länet, i Harnäs, och hos släkten i Trösten i Bergsjö. Jag lärde mig åka skidor i Hassela. Som tonåring var

Arkivet bevarar
och tillgängliggör
arkivhandlingar från
föreningar, företag och
privatpersoner i
Gävleborgs län.

HITTA HIT
Arkiv Gävleborg ligger på
Fältskärsleden 10
802 80 Gävle

ÖPPETTIDER
Arkivet är öppet för
förbokade besök. Vi besvarar
forskarfrågor via e-post eller
via telefon under vardagar
9.00-16.00.
Lunchstängt 12.00-13.00.

KONTAKT
Telefon: 026-10 88 70
E-post:
arkivet@arkivgavleborg.se
Hemsida: [https://
arkivgavleborg.se/](https://arkivgavleborg.se/)

jag engagerad i Ungdomens nykterhetsförbund i Söderhamn. Min bästa vän under högstadietiden bodde i Hofors. Jag var på kulturläger i Järvsö, jag har smakat björn i nordvästra Hälsingland (haha).

Vilken var din koppling till Arkiv Gävleborg sedan tidigare?

- Min mamma var nära vän med Barbro Eriksson, arkivets första chef. Jag minns så väl foton på Barbro med fanor och standar, så jag har alltid haft en uppfattning av vad arkivet är. Jag blev tipsad att söka jobbet som arkivchef av personer som känner mig väl, som tyckte att det skulle passa mig bra. Och det visade sig stämma väl!

Vad tycker du är viktigt för Arkiv Gävleborg framöver?

- Att vi ska göra oss välkända i länet, se till att vi finns i medvetandet hos alla potentiella medlemmar. Det är viktigt att vi når ut och lyckas täcka in så mycket som möjligt av Gävleborgs föreningsliv och näringsliv så ännu fler arkiv bevaras. Vi behöver också följa med i den digitala utvecklingen så vi framöver kan erbjuda digital arkivering. Det ska vara en självklarhet för alla Gävleborgare att vända sig till Arkiv Gävleborg för bevarande av förenings-, företags-, och personarkiv.

Heléna Gehlin – arkivets ordförande, aktiv och rutinerad

Sedan årsmötet den 13 april är Bergviksbon Heléna Gehlin arkivets ordförande. Heléna är dock inte ny för arkivet, hon har tidigare haft uppdrag som en av arkivets revisorer.

Berätta mer om vilken relation du har till Arkiv Gävleborg sedan tidigare!

- De första mötena med arkivet var när jag skulle skriva en historik för ABF Hälsingekusten, och forskade i äldre ABF-material. Därefter fortsatte jag att i mitt jobb som utbildare och jobbcoach på Work4You ta med våra deltagare på studiebesök hos arkivet. Det är väldigt allmänbildande att få besöka ett arkiv och se hur vår gemensamma historia förvaras.

Att vara ordförande i Arkiv Gävleborg är ett ideellt uppdrag, vilket är ditt yrke?

- Jag arbetar på ett företag som heter IPM Norden, ett ytbehandlingsföretag med säte i Iggesund med hela Sverige som arbetsområde. Min roll är inom organisationsutveckling och kvalitets- och miljöledning. Jag har erfarenhet från fler olika branscher inom bland annat ekonomi, teknik, projektledning, ledarskap, kvalitetsutveckling.

Du är en mycket aktiv person, vilka fler engagemang har du?

- Jag är ordförande för kyrkorådet Söderala pastorat, nämndeman i förvaltningsrätten och Hälsinglands tingsrätt, har uppdrag som ekonom i ett mindre företag i Söderhamn, revisor i IOGT-NTO i Bergvik och kassör för Konstkraft Ljusne. För att det är kul! Jag gillar när det händer saker.

Vad gör du när du är ledig från jobb och ideella uppdrag?

- Min stora avkoppling är att gå på Brynäsmatcher. Jag går på alla hemmamatcher och har seriekort med fast plats på kortsidan nedanför restaurangen (så nära att man ser när tandskyddet flyger!). Jag går ofta tillsammans med mina barn och barnbarn. Alla bekymmer försvinner när jag kliver in på arenan. Till och med när Brynäs förlorar ger det energi och avkoppling.

Vad tycker du är viktigt för Arkiv Gävleborg framöver?

- Vi behöver fortsätta vara en viktig aktör för länets föreningar och företag, så de kan bevara sin historia. Vi behöver kunna svara upp mot våra medlemmars behov av framtida arkivering. Det är också viktigt att arkivet fortsätter vara den fina arbetsplats som det är med fantastisk personal. Då kan vi också ge fortsatt god service och tillgänglighet för forskare och skolor.

André Laaksonen – vikarierande arkivarie, nyfiken historiker från Åland

Från maj i år vikarierar André Laaksonen hos oss när Jörgen Björk är tjänstledig. André kommer direkt från ABM-utbildningen i Uppsala där han har skrivit examensarbete i arkivvetenskap. I grunden har André även en examen i historia.

Varifrån kommer ditt intresse för historia?

- Jag tror intresset väcktes redan tidigt, genom att jag alltid har haft ett stort intresse för fantasy. I fantasy har författaren skapat en specifik värld som ofta väver in historiska aspekter. Det väcker en nyfikenhet för vad mer som finns. Sedan var det på högstadiet som historieintresset väcktes rejält. Min lärare sa att jag inte hade en chans på att få högsta betyg, det triggade mig att jobba hårt för att motbevisa det. Då fördjupade jag mig en hel del i historia, och det intresset har sedan fortsatt. Flera somrar arbetade jag på museiskeppet Pommern i Mariehamn. Det var kul att jobba praktiskt med ett kulturarv. Jag var en slags museiteknisk hjälpre, gjorde underhållsarbete som att lacka, måla, knacka rost, och även möta besökare, svara på frågor.

Du är uppväxt på Åland, hur trivs du i Sverige?

- Från lilla Åland är Sverige ett stort land att bo i. Men min mammas släkt bor i Sverige, så det har ändå inte varit något stort steg att flytta hit. Åland är ändå hemma, men det finns inte otroliga möjligheter till arkivariejobb. De har sitt landskapsarkiv, som förvarar både statliga, kommunala och enskilda arkiv.

Vilka arbetsuppgifter gillar du mest i ditt jobb?

- Jag gillar forskarförfrågningar, det är lärorikt. Jag strävar efter att bygga upp kunskap och ge bra service. Min egen nyfikenhet är en drivkraft. Det är kul att hjälpa till exempel studenter, ge dem en introduktion till hur man kan använda arkiv. Jag gillade själv att skriva uppsats. Jag förtecknar också en hel del, det kan vara rätt svårt men är väldigt viktigt så arkiven blir sökbara.

Vad gillar du med att arbeta med förenings- och företagsarkiv?

- Föreningsliv är något väldigt svenskt, det skiljer sig från Åland och Finland. För mig är det ganska nytt, men det är också väldigt intressant hur det svenska föreningslivet är uppbyggt enligt konstens alla regler; välstrukturerat med protokoll, styrelse osv. I Sverige

har jag suttit i studierådet för Historikerstudenterna vid Uppsala universitet. Det gav mig erfarenhet av styrelsearbete. Det är väldigt viktigt att bevara arkiv från både föreningar och företag.

André kommer ni möta bland annat i vår forskarsal och vid inlämning av arkivleveranser.

Hyttgatan 10, Sandviken. Foto: Arkiv Gävleborg.

Foto: Ateljé J-Berg.

Före- och efterbilder från Sandviken

Det finns något i att själv kunna se hur en stad har förändrats med åren. Vi kan se förändringar i trafiken, människorna och i de byggnader som står kvar eller har rivits.

Fotografierna är tagna år 2021 till Arkiv Gävleborgs arkivpedagogiska verksamhet.

2021

Järnvägsstationen i Sandviken. Foto: Arkiv Gävleborg.

1957

Foto: Ateljé J-Berg.

2021

Hyttgatan 10, Sandviken. Foto: Arkiv Gävleborg.

1957

Foto: Ateljé J-Berg.

2021

Korsningen vid Barrsättragatan och Hyttgatan i Sandviken.
Foto: Arkiv Gävleborg.

1957

Foto: Ateljé J-Berg.

Var Konsum Järbo Sveriges första snabbköp?

Det var Kooperativa förbundet som introducerade snabbköpet på bred front i Sverige. Den 24 april 1947 nyinvidgdes Konsum på Odengatan 31 i Stockholm efter att ha byggts om till modern självbetjäningsbutik. Man stöter ofta på uppgiften att det här skulle ha varit landets första riktiga snabbköp, men det är faktiskt direkt felaktigt. En vecka tidigare, och i närmast total medieskugga, hade nämligen ett snabbköp öppnat i lilla Järbo, någon mil norr om Sandviken i Gästrikland.

Hur kan det komma sig att det var just där som Kooperationens första snabbköp hamnade? I Järbo konsumentförenings protokoll kan man läsa hur det gick till. Föreningen hade bildats, och anslutit sig till Kooperativa förbundet, redan våren 1943. Ambitionen var att så fort som möjligt få tag i ett ställe där man kunde sätta i gång med affärsverksamheten. Men tiderna var svåra och föreningens ekonomi skral. Längre såg det dystert ut. Åren gick och på hösten 1946 verkar styrelsen ha givit upp hoppet om att kunna hitta en ändamålsenlig lokal till ett överkomligt pris. I stället vände man sig till konsumtionsföreningen i Ockelbo, som betjänade sina avlägset boende kunder med hjälp av en varubuss, och bad dem utöka trafiken till att även omfatta Järbo. Styrelsen hinner precis tillsätta en kommitté som ska ta fram en lämplig turlista när Kooperativa förbundet i Stockholm griper in.

Vid styrelsemötet den 28 oktober 1946 meddelar ordf. Axel Karlsson att Kooperationen från centralt håll "icke var vidare benägen på att Ockelbo konsumtionsförening skulle distribuera varor i Järbo". I stället var förslaget att järboföreningen skulle köpa in en militärbarack och starta "provisorisk försäljning tills vidare" och att detta skulle ske i form av "självexpediering".

Redan dagen efter skickar Kooperativa förbundet upp en representant från Stockholm som talar sig varm för snabbköpet som butiksform. I pro-

tokollen kallas han herr Nilsson. Rimligtvis måste det röra sig om Henry Nilsson, en civilekonom som tidigare under 1940-talet befunnit sig i USA och där bland annat studerat distribution vid Harvard Business School. Vid hemkomsten till Sverige 1946 knöts han till Kooperativa förbundet med uppdraget att fungera som ambassadör – eller propagandist – för självbetjäningssystemet.

Inom konsumrörelsen, bland butiksföreståndare och personal såväl som bland medlemmar och kunder, fanns ett utbrett motstånd mot den från USA importerade snabbköpsidén. Det var därför som Kooperativa förbundet fick lansera en omfattande övertalningskampanj i syfte att få med sig gräsrotterna nu när de gamla handelsbodarna, med expediering över disk, skulle ersättas av moderna självbetjäningsbutiker där kunderna själva fick gå runt och plocka färdigpaketerade varor från hyllorna. Vilka var egentligen fördelarna? I marknadsföringen riktad till jäktade hemmafruar i storstan var just snabbheten i snabbköpskonceptet det avgörande argumentet, men det var knappast något som kunder och personal på en liten ort som Järbo lät sig övertygas av. Att få stå i kö och småprata en stund i handelsboden medan expedieringen pågick upplevdes förmodligen inte som ett problem, utan snarare som en positiv sak som gjorde det lite roligare att gå och handla.

Styrelsen gick i alla fall med på Henry Nilssons förslag. En del trodde

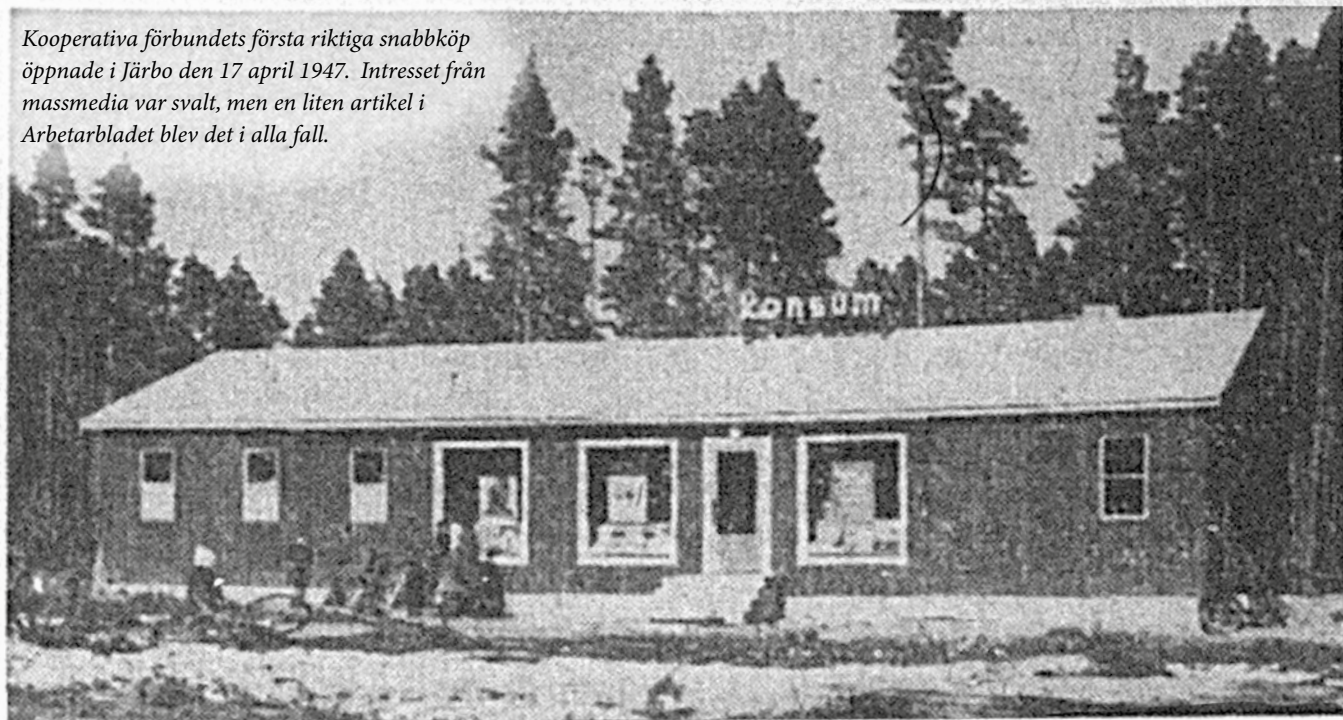
Från öppningen på Odengatan 31 den 24 april 1947. Ur KFs historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

nog att snabbköpet skulle bli en tillfällig lösningen och att de snart skulle få en alldeles vanlig konsumaffär där expedieringen skedde på det gamla sättet. Att invigningen av den nya butiken skulle innebära startskottet för en revolution inom svensk dagligvaruhandel var det sannolikt få som kunde ana.

ARBETARBLADET

Den nya Konsum-butiken i Järbo nu invigd.

Kooperativa förbundets första riktiga snabbköp öppnade i Järbo den 17 april 1947. Intresset från massmedia var svalt, men en liten artikel i Arbetarbladet blev det i alla fall.

Exteriör av Konsums hus.

Soaré var på torsdagen anordnad på tid medfört lägre priser på produkter-
Folkan av Järbo konsumentförening. na. Många miljoner har på detta sätt
inbesparats åt konsumenterna.

Den 17 april 1947 öppnade så Konsum Järbo i en gammal ombyggd militärbarack. Det var en livsmedelsbutik med konsekvent genomfört självbetjäningssystem, alltså ett riktigt snabbköp. Från Kooperativa förbundets sida såg man det antagligen som ett slags generalrepetition inför att affären på Odengatan skulle slå upp portarna veckan efter.

Den nya butiksformen passade väl in i kooperationens framtidsvision om ett modernt och genomrationaliserat samhälle. Samtidigt finns det en väldigt praktisk förklaring till

varför snabbköpet fick sitt stora genombrott i Sverige just efter andra världskrigets slut. Nu blev det plötsligt goda tider och konkurrensen om arbetskraften hårdnade. Med självbetjäningssystemet kunde behovet av personal inom handeln reduceras avsevärt.

Är det då rimligt att kalla Konsum Järbo för Sveriges första riktiga snabbköp? Kanske inte ändå. På webbplatsen ICA-historien skriver näringslivshistorikern Edward Blom om en handlare i Skelleftehamn, Paul Kågström, som satte i gång med

”self-service” redan i december 1946. Kågström verkar ha varit en klarsynt och handlingskraftig man, men inte nödvändigtvis någon stor visionär. Att han började med självbetjäning var en nödlösning. Så stor var bristen på arbetskraft efter kriget att Kågström var rädd att stå helt utan personal. Om kunderna ville ha någon butik över huvud taget så blev de så illa tvungna att betjäna sig själva.

Jörgen Björk

Fotot ingår i ABF Sandvikens arkiv.

Sandvikens ungdomar bjuder upp till dans.

ABF:s lokalavdelning 56 i Sandviken bildades 1914. En omorganisation skedde 1968 när ABF:s lokalavdelningar upplöstes och ombildades till storavdelningar. Sandviken avd. 56 blev ABF Sandviken med omnejd. 1972 togs ordet omnejd bort.

I slutet av 1950-talet och början av 1960-talet var kursen Dans, hållning, uppträdande populär. Ledare var Bengt Bergström. Kursen riktade sig till ungdomar i åldern 12 – 24 år. Studieåret 1959/1960 var det 2

grupper i åldrarna 13 – 18 år. Ett litet överslag av pojkar var anmälda så flickorna fick dansa flitigt.

Fotot är taget 1959 och nog ser man i ungdomarnas glada ansikten att det var en rolig kurs att delta i. Det var inte bara fötterna som fick lära sig steg utan ungdomarna fick veta hur man bjuder upp till dans och att bemöta varandra respektabelt under dansen.

Anna Nyberg

Trollerikonster i Sandvikens Folkets Park

Av Solveig Östlund Blomgren. (2021) Arkiv Gävleborg.

Affischen från september 1913 berättar om händelsen när den världsberömda illusionisten och trollkonstnären Max Hofzinser med elegant rekvisita och apparater kommer att ge besökarna *"Ett absolut dödssäkert arbete och en enorm succés..."*.

Men vem var den kungliga hovillusionisten Max Hofzinser?

Max Hofzinser hette egentligen Josef Levin och var född i Hudiksvall 1885. I kyrkboken står det "ödöpt" vid hans namn och att hans föräldrar kom från ryska Polen och tillhörde den judiska tron. Josef hade diverse jobb i Hudiksvall, han studerade men tog inte någon studentexamen. Han var intresserad av trolleri och trollkonstnärer. 1907 flyttade han till Norrköping och så småningom började han uppträda på biografer och även turnera runt i landet.

Men han behövde ett mer lockande artistnamn så han började att kalla sig Max Hofzinser. Max från Max Alexander, en dansk magiker och Hofzinsers från Johann Nepomuk Hofzinser, en illusionist från Österrike. Så hans artistnamn blev en blandning av hans förebilder.

På Sveriges Trollerimuseum i Kolmården finns det mer information om vår trollkarl. Där finns ett diplom som visar att han blev utnämnd till kunglig hovillusionist av både Gustav V och Gustav VI Adolf. Där finns även exempel på hans rekvisita, bland annat den försvinnande lampan som han använde sig av i sina föreställningar. Det verkar som om han ville dela med sig av sina tricks för han gav ut boken *Litet trolleri för Sällskapskretsen*. I förordet skriver han: *"En person, som kan roa ett sällskap med litet trolleri,*

blir snart populär och omtalad samt anses som den glada sällskapsmänniskan". I boken finns många spännande tricks, till exempel, Det dansade jonglörägget, Böjlga cigarren och De mystiska damerna. Det finns dock även med en varning - man bör inte göra samma konststycke två gånger efter varandra för då kan åskådaren komma på hemligheten.

Om publiken i Sandviken i Folkets Park 1913 fick se några av tricksen som finns med i boken vet jag inte, men troligtvis fick de vara med om något spännande och fick valuta för pengarna – 25 öre.

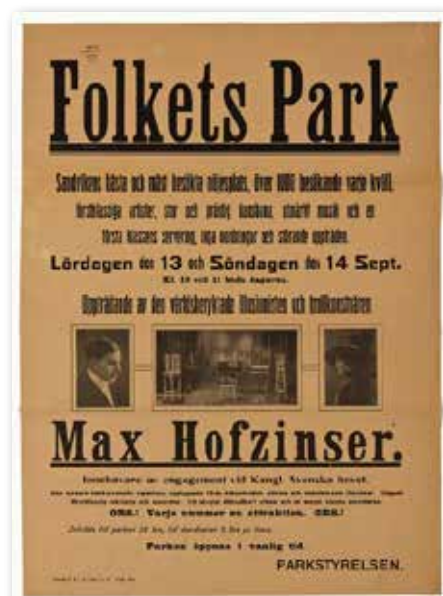

Bild från omslaget på boken
Litet trolleri för Sällskapskretsen. Utgiven 1942 av Max Hofziner.

Standaret – Inte bara en symbol för den egna föreningen

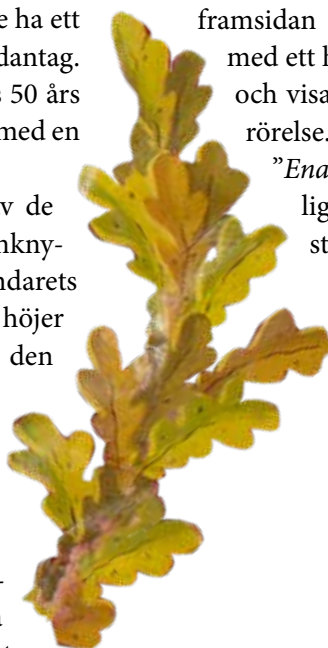
Standaret är en symbol att samlas kring vid högtider, möten och demonstrationer. Varje förening skulle ha ett och valsverksklubben i Sandviken var inget undantag. Föreningen bildades 1906 och enligt föreningens 50 års historik invigdes standaret 2 år senare i samband med en utflykt till Prästbricken.

På Valsverksklubbens standar finns många av de klassiska symboler som även har internationell anknytning. Den franska Marianne som pryder standarets mitt är den absolut vanligaste bildfiguren. Ofta höjer hon en fackla i den ena handen och ett spjut i den andra precis som på valsverksklubbens standar. Jordgloben hon står på leder tankarna till internationell solidaritet medan solen symboliserar visionerna, solen går upp och en ny dag skall gry.

Ek och lagerblad förekommer frekvent på standar där eken symboliserar uthållighet och styrka medan lagern symboliserar seger och odödlighet.

På valsverksklubbens standar förekommer de båda på framsidan och på baksidan bara lager tillsammans med ett handslag som är den äldsta rättssymbolen och visar på nödvändigheten av en enig arbetarrörelse. Ett trofast handslag ihop med mottot "Enade vi stå, söndrade vi falla" är mycket vanligt och förekommer på var och vartannat standar inom arbetarrörelsen.

Maria André

Sök i databaserna!

Ta del av vår **fandatabas** som visar med bild den fantastiska samlingen av fanor, standar och banderoller som bevaras i Arkiv Gävleborg!

<https://arkivgavleborg.se/ta-del-av-arkiven/sok-i-databaserna/>

Fira Arkivens dag lördagen 9 november!

Kort om Arkivens dag

Arkivens dag anordnades första gången 1998 och besöktes då av 35.000 personer runt om i Sverige. Dagen är ett stort samarbete mellan arkivens samtliga sektorer och omfattar alla typer av arkivinstitutioner över hela landet. Tanken är att väcka intresse för och kunskap om arkivsektorns roll och betydelse i samhället. Detta kan till exempel genomföras med öppet hus, utställningar eller olika föredrag. Dagen infaller alltid andra lördagen i november.

Från Arkivens dag 2023 i Ljusdal.
Foto: Marianne Estassy.

Sandviken:

**Tid och plats: 9 november
kl 10.30 - 14.30 i
stadshuset i Sandviken.**

Här bjuds det bland annat på föredrag av Leif Jonsson och visning av filmen Förnuftig fritid.

Österfärnebo:

**Tid och plats: 9 november
kl 13 – 16, i Österfärnebo
bibliotek.**

Österfärnebo Hembygdsforskarna Österfärnebo firar Arkivens dag med bildspel och utställningar på temat Arbete och Fritid.

Se vilka fler som arrangerar
arkivens dag på

[https://arkivensdag.nu/
arrangemang/](https://arkivensdag.nu/arrangemang/)

Affischer från Sandvikens kommun

Sök i databaserna!

Ta del av vår **Affischdatabas** som rymmer en stor del av arkivets samling av affischer.

<https://arkivgavleborg.se/ta-del-av-arkiven/sok-i-databaserna/>

Erik Gustaf Sjödin. Okänd fotograf

Entreprenören från Åshammar

Norrlands Hjulfabrik i Åshammar, Ovansjö socken, grundades av Erik Gustaf Sjödin 1902. Sjödin kom att bli en verklig entreprenör och drev under många år tre olika verksamheter parallellt. Förutom Hjulfabriken var han från slutet av 1910-talet återförsäljare av bilar, motorcyklar och velocipeder. Och år 1925 startade Sjödin Norrlands Elektriska Spisbrödsfabrik. Där tillverkades olika sorters hårt bröd.

En av Norrlands Hjulfabriks mest efterfrågade produkter var en gödselspridare som Erik Gustaf Sjödin själv uppfann och gjorde ritningarna till. Den såldes även utomlands, till Norge.

Arkiven efter Sjödens verksamheter med Norrlands hjulfabrik, spisbrödsfabriken, pliggfabriken och bilagenturen omfattar åren 1902 - 1940.

Ur arkivets blogg Dokument i fokus

Åshammars gödselspridare är absolut den bästa. Ny konstruktion år 1915. Går lättast, sprider bäst, är lätthet och bekväm att köra. Begär prospect! NORRLANDS HJULFABRIK Åshammar.

Jonisas Kalle och
Eric Hartwig, Årsunda

Spelmän i arkiven – exempel från Sandvikens kommun

I april 2024 publicerades Michael Müllers omfångsrika bok "Gästriklands spelmän". Underlag till boken har författaren bland annat plockat ur Gästriklands spelmansförbunds arkiv, som förvaras hos Arkiv Gävleborg. Spelmansförbundets arkiv innehåller bland annat en stor mängd noter och uppteckningar över Gästrikelåtar. Här ger författaren några förkortade smakprov ur boken med exempel från Sandvikens kommun, anpassat till detta tema-nummer av ArkivXet.

Sandvikens kommun består av de gamla socknarna Högbo, Ovensjö, Järbo, Årsunda och Österfärnebo. Socknar vilka, liksom alla platser i hela landet, var fyllda av musikanter som före 1900-talet kallades spelmän. Därför heter den bok som utkom i mars 2024 för "Gästriklands Spelmän". I boken finns mer än 900 spelmän från Gästrikland omtalade. Från 1670 till 1968, då en ny spelmansmusikalisk tid började.

I boken finns ett spelmansregister, en förteckning över inspelade musikanter på Svenskt visarkiv, ord-förklaringar och litteraturförteckning. Spelmännen och kvinnorna omnämns med namn, levnadsår, födelseort och bosättning, instrument samt släktskap med andra musicerande personer så som föräldrar eller barn. Därtill allt annat vi vet om deras liv. Nedan några förkortade musikantbeskrivningar där instrumenten fiol, klarinett, durspel och sång presenteras.

Från Högbo socken och Sandvik-

**"Alla Idas syskon sjöng
och musicerade men det
var bara Ida som
intresserade sig för
mormodern och mosterns
gamla visor."**

en kom **IDA FREDRIKA BOMAN** som levde åren 1885–1958. Hon var vissångerska, född i Västabygd men växte upp i samhället Sandviken där hon sedan var bosatt. Ida arbetade i familjens diversehandel i Sandviken samt, efter flytten 1934 till Stockholm på en hushållsskola i Stockholms kyrkliga socialråds regi. Hon hade sina visor efter mormodern Karin Persdotter, född 1810 och mostern Lena Olsdotter, född 1834. Alla Idas syskon sjöng och musicerade men det var bara Ida som intresserade sig för mormodern och mosterns gamla visor.

Från Ovensjö väljer jag att lyfta fram durspelaren **HÅKAN ANDERSSON** född 1943, bosatt i Sandviken.

Han leder och inspirerar gruppen Gästriklands Durspel. Håkan kommer från en musikalisk släkt i byn Vattan norr om Åshammar. Fadern var Anders Andersson d.y. född 1905, vilken spelade fiol, såg och dragspel. Efter gårdsnamnet kallades han för Gammelgårds Anders. Han hade åtta syskon varav sju spelade instrument och musicerade. Anders hade danskapellet Skummjolkstrion som spelade på logdanser. De fick oftast inget betalt och fick därtill gå hem, vilket inte betyder att de var dåliga musikaliskt. Anders far var Anders Johan Andersson d.ä. i Vattan som spelade fiol och var född 1871. Flera generationer spelmän och musikanter.

Från en annan tid i Ovensjö hittar man **SPELMANS ANDERS PERSSON**. Han levde 1769-1805 och kom från Åsens by. Han gifte sig och blev bonde i byn Lillvik, idag helt inkorporerad i Storvik. När hustrun dog blev Anders med döttrar tvungen att flytta från gården och blev dagsverkare i Hammarby.

Polaka
 aft. ju Taa Bohman
 Sandviken

uppt. av
Olof Andersson
 1947

Så fly-ger dom å fläng-er. Så dy-ker dom å
 däng-er. Så hop-par dom å sväng-er
 Hopp, en li-Ten hopp, dars en li-tendans, dansen på
 ro-sser. Ing-en kan hop-pa på lätting-en kan
 dan-on så nätt, som vå-ren lis-od-stin-ta.

*Ida Boman "så
 flyger dom å
 svänger".*

Han står ju som Spelmans Anders. Var det ett gårdsnamn eller var han spelman? Dottern skrevs som Spelmans Carin. Det finns bevarade avräkningsböcker där man ser vad Anders arbetade med. Det var vedhuggning, arbet med pråmarna som fraktade gods över Storsjön, gödselspridning, fårklippning m.m. Därtill var han även brandvakt på nätterna. Ett år står att han var brandvakt 364 dagar. Vad med den 365e dagen? I avräkningen står att han i oktober en natt "idkad otillåtet violspel på herrgården" och fick då böta för detta. Han var alltså spelman!

Järbo bjuder bland många på **PER OLS TREKLINGEN**. En spelmanstrio som var verksam åren 1900 till 1920. Det var bröderna Per Ols Johan Eriksson (född 1871) och Per Ols Erik Eriksson (född 1885) från Vreten samt Jons Emil Eriksson (född 1883) från Överbyn. Johan som var äldst hade spelat lite med den kände spelmannen Erik Skoglund som dog 1886. Trion var efteraktade spelmän i

sin aktiva period. 1920 dog dock Per Ols Johan och musicerandet tog slut.

I Årsunda kan man inte gå förbi klarinettspelmannen **ERIC HARTWIG** född 1888. Han började spela klarinett 1907. Klarinetten var ett vanligt instrument i Årsunda och Österfärnebo. Eric sjöng gärna och dottern Karin Ottnergård har förvaltat visorna väl genom åren. Eric och dottern Karin är de som givit upplysningar om flertalet spelmän i Årsunda. Eric fick god inspiration att spela klarinett då han 1901 hörde Murar Johan Löfstrand komma ridandes barbacka på sin häst spelandes klarinett. Avgörande intryck för en 13-åring.

I Österfärnebo bodde i byn Berrek avskedade soldaten **OLOF ERSOSON LINDBERG** (1788-1855) som kallades Svarvarfar, eftersom han svarvade trädetaljer. Han hade puckelrygg efter ett fall från en höskulle. Olof var den som satt grensle över den sista björnen som sköts i trakten, då den med släde drogs in i byn.

Givetvis spelade fiol där han satt på björnen.

Michael Müller

Titel: Gästriklands spelmän - om spelmän, händelser, platser och berättelser

Författare: Michael Müller

Utgivningsår: 2024

Förlag: Gästriklands Kulturhistoriska Förening

ISBN: 9789198749649

Frälsningskrigets musik

Frälsningsarméns kår i Sandviken grundades 1890. Den första lokalen kallades för Baracken och låg vid Bryggargatan. Året efter meddelades det i tidningen Stridsropet att en musikkår börjat öva och 1892 började de spela på möten. 1914 invigdes en ny lokal på Storgatan.

Det var inte enbart de enskilda kårerna runt om i Sverige som hade en musikkår. Huvudkvarteret i Stockholm hade en Hornmusikstabskår med anställda och avlönade musiker. De hörde till eliten bland Frälsningsarméns musiker. En förändring skedde 1935 och stabskåren lades ner. Detta ledde till att frälsningssoldaterna blev utan arbete.

Det visade sig att detta öde blev en tillgång för Frälsningsarméns kår i Sandviken. De hade brist på musikanter och kunde dessutom erbjuda soldaterna hjälp med att hitta arbeten i Sandviken. Minst fem personer nappade på detta. Till Sandviken kom Agne Engström, Sven Westman, Conrad Sund, Gunnar Ahlberg och Erik Thunell.

Erik Thunell hade sitt ursprung i Sala och kom till Sandviken 1936. Han började som metallarbetare på Seefab. Gunnar Ahlberg från Sundsvall anslöt sig året efter, 1937, och började arbeta som batterireparatör på Sandvik.

När musikerna från stabsmusikkåren anlände under

1930-talets andra del blev det ett uppsving på musiken. Detta lockade besökare som inte var med i kåren att komma och lyssna. Två av dessa var Sandvikenfödda systarna Greta och Britta Ekelund. De tillhörde missionskyrkan, men musiken på frälsningsarmén var bättre och pojkarna snyggare har de senare sagt.

Greta blev soldat 1937 och fick sin Erik. Likaså uppstod det tycke mellan Britta och Gunnar. Britta skrev under krigsartiklarna och blev soldat i Frälsningsarmén 1939.

Krigsartikeln var en 16 punkter lång lista där personen bekräftade sin tro på den frälsning och de värderingar som Frälsningsarmén stod för. Punkt 14 började med: *"Jag lovar att använda så mycket tid, krafter, medel och inflytande jag kan för att befordra frälsningskriget."* Frälsningsarméns högkvarter hade även utgivit ett reglemente för musikkårer. Att följa förpliktelserna och ge av sin tid och kraft var något Sandvikens Hornmusikkårs soldater gjorde.

Sandvikens Hornmusikkår har genom åren haft många uppdrag. Förutom att spela på kårens möten var de med på olika event i Sandviken. De gick först i ledet vid Nykterhetsfolkets dag och förstamajtaget. När Sandvikens fotbollslag hade hemmamatch var det Hornmusikkåren som spelade. De anlidades av Jernverket,

Hornmusikkårens mandolinorkester. Från vänster Rune Månsson, Gunnar Lundberg, Sven Jutestål, Ronny Lundberg, Gunnar Ahlberg, Per-Ola Alm, Erik Thunell. Fotot är taget 1961

spelade på invigningar och kyrkliga högtider. Hornmusikkåren nöjde sig inte enbart med att spela i Sandviken. De reste runt i Sverige och till Norge och Danmark.

I Hornmusikkåren spelade Erik bleckblåsinstrumentet eufonium. Gunnar hade den stora B basen i sin famn, men musiker från stabskåren behärskade alltid flera instrument. 1938 när Conrad Sund startade upp en mandolinorkester hängde hans vänner med. Erik spelade piano, Gunnar och Conrad lät plektrum fara över mandolinens strängar. Mandolinorkestern fanns i två uppsättningar. Dels den som spelade under kåren när de bar uniform och en där de spelade privat utan uniform. En förekommande privat spelning var åt Sveriges Radio. Ensemblen åkte till Gävle och spelade in i en studio. En hängiven beundrare var Lapp-Lisa. För att visa sin uppskattning till det mandolinspelande gänget broderade hon tavlor till dem.

1968 invigdes den sista frälsningsarmélokalen i Sandviken. Den byggdes på samma tomt där den tidigare lokalen stod på Storgatan. Från 1970-talet minns jag stora ytor att leka på och vuxna som hade tid att ge oss barn uppmärksamhet. Att sitta i kyrksalens bänk och se morfar Gunnar och Erik spela var att befinna sig på en speciell plats.

Anna Nyberg

Frälsningsarméns Hornmusikkår i Sandviken gick i det främsta ledet när de spelade under Nykterhetsfolkets dag.

Frälsningsarmén i Sandvikens hornmusikkår. Fotot är taget 1961 i samband med att musikanterna har fått nya uniformer.

Mandolinorkestern fotade i radiostudion i Gävle 1949. Stående i mitten med fluga är Conrad Sund, bredvid honom till höger är Gunnar Ahlberg. Sittande till höger vid pianot är Erik Thunell. Stående längst fram till höger är Rune Månsson. Sittande och stående till vänster är okända. Fotot finns i Läns museet i Gävleborgs fotosamling. Fotograf Carl Larssons fotografiska ateljé.

Solstrålebrigaden 1935

Solstrålar och vargungar

Systrarna Ekelund gifte sig med sina frälsningssoldater och blev aktiva inom Frälsningsarméns barnverksamhet. Greta var chefför Solstrålarna och Britta var vargungeledare. Hennes namn i flocken var Akela, ledarvargen i Kiplings bok Djungelboken.

I Sandviken startade Solstrålebrigaden 1934. Verksamheten riktade sig till flickor i åldern 7 till 9 år. Frälsningsarméns tanke med verksamheten var att fostra flickorna att sprida sol, glädje och vänlighet.

I början av 1960 – talet var Solstrålarnas motto ”*Handla rätt*”. När barnen samlades inleddes träffen med andakt. De fick sjunga sången ”*Härligt solen lyser värmer den som fryser...*” Aktiviteterna hade ett tema och kunde handla om natur, djur, bibeln eller lagen. Flickorna kunde ta naturmärket, sömnadsmärket, lek- och sportmärket m.fl. Det anordnades läger vilka varade i flera dagar och flickorna sov i tält. Solstrålarna var en introduktion till att bli scout. I Sandviken startade en grupp scouter för flickor 1935.

1937 startade Vargungarna för pojkar i åldern 7 till 9 år. För lite äldre pojkar fanns scouterna sen tidigare. Under 1960 – talet var Folke vargungeledare med namnet

Akela. Vid varje samling ingick en ceremoni. Pojkarna samlades i en flock och satt på huk framför Akela. De läste ett löfte som började med ”vi lovar att göra vårt bästa...”

Vargungarna träffades kl. 18.00 en dag i veckan. Uniformen var grå och de bar en grön keps med gula ränder. De lärde sig olika knopar och precis som Solstrålarna kunde de ta olika märken i duglighet och hobby. Även vargungarna fick varje termin åka på hajk och tälta. En populär lek var Trashockey. Pucken var en trasa och klubbarna var pinnar. Med hjälp av pinnarna föste vargungarna trasan in i motståndarens mål.

Solstrålarna och vargungarna var scouter i Frälsningsarmén och deltog på kårens möten. Andra verksamheter Frälsningsarmén i Sandviken bedrev var strängmusikkåren, ungdomsmusikanterna, hemförbundet och syföreningen.

Tack till Gunnar och Brittans barn Karin, Lasse och Lehna, för samtalen som gjort det möjligt att berätta om Frälsningsarmén i Sandviken.

Anna Nyberg, barnbarn till Gunnar och Britta

Vi bevarar din historia!

Vill din förening eller ditt företag bevara sin historia?

Bli medlem!

Arkiv Gävleborg bevarar historien efter mer än 6400 föreningar, företag och privatpersoner.

arkiv gävleborg

Som medlem får du:

- **Fysisk trygghet** – förvaring enligt Riksarkivets normer
- **Rådgivning** – vi hjälper till med dina arkivfrågor
- **Ordning och reda** – ett arkiv som det är lätt att hitta i
- **Forskerservice** – arkivet är öppet för forskning (om inte annat är beslutat)
- **Medlemstidningen ArkivXet**

Har du protokoll eller andra
arkivhandlingar efter upphörd
förening eller företag?

Hör av dig till oss!

e-post: arkivet@arkivgavleborg.se

hemsida: www.arkivgavleborg.se

telefon: 026 - 10 88 70

Returadress:
Arkiv Gävleborg
Fältskärsleden 10
802 80 Gävle

**Medlem!
Bytt adress? Nya
styrelsemedlemmar?**

Kom ihåg att meddela oss aktuella
kontaktuppgifter så vi kan nå er
med medlemsinfo och faktura.
Enklast meddelar du oss via e-post
till arkivet@arkivgavleborg.se

*Van Gogh-utställning i Sandviken 1958.
Foto: Lennart Olofsson*

arkiv gävleborg

ArkivXet är Arkiv Gävleborgs medlemstidning.
Layout: Evelin Skoglund

**Arkivet är öppet för förbokade besök. Vi besvarar
forskarfrågor via e-post eller via telefon under vardagar
9.00-16.00.
Lunchstängt 12.00-13.00.**

Arkiv Gävleborg
Fältskärsleden 10, 802 80 Gävle

Telefon: 026-10 88 70
E-post: arkivet@arkivgavleborg.se
Hemsida: www.arkivgavleborg.se
www.facebook.com/arkivgavleborg.se

Arkiv Gävleborg ingår i kultursamverkansmodellen genom delfinansiering från Region Gävleborg.
Länets alla kommuner bidrar även till verksamheten!